

ELFAJZOTT MŰVÉSZET – ELFAJZOTT GONDOLAT

Woke, Cancel Culture és a többi...

Entartete Kunst. Angolul: degenerate art. Franciául: l'art dégénéré. Magyarul: elfajzott művészet. A magyar változatot mindegyiknél pontosabbnak tartom, beleértve még a németet is. Mert még ha adott esetben nem is merül fel a faj fogalma, óhatatlanul faji megbélyegzésről van szó. Még akkor is, ha az illető művész „fajilag” hibátlan. De a mű ettől függetlenül elfajzott lehet – ahogyan a „mélymagyar” Ady költészetét is a maga korában számosan „zsidósnak” tartották, sőt mostani nemzetvédők annak tartják ma is. „Zsidósnak”, azaz elfajzottnak látták a náciak a nagy festőnek, Emil Noldének az alkotásait is, noha Nolde hívó protestáns volt. 1937-ben a müncheni *Entartete Kunst* kiállításon az ő képeit is bemutatták, ami a festőt mélyen felháborította, ugyanis élete végéig (1956) vad antiszemita volt. De közben a háborút követően az 1937-es kiállításra hivatkozva az üldözött művész státuszára tartott igényt. Nem is sikertelenül: Helmut Schmidt kancellári szobájában egy Nolde-festmény függött, miként később Angela Merkel hivatalában is. Amikor azonban 2019-ben a berlini Hamburger Bahnhofon rendezett nagyszabású Nolde-kiállítás keretén belül nyilvánosságra hozták Nolde antiszemita kirohanásait, illetve Hitlert dicsőítő megnyilvánulásait, Merkel levétette a képet a dolgozószobája faláról.

A történet azonban ezzel nem ért véget. Ugyancsak 2019-ben a berlini Brücke-Museum kiállítást rendezett a Brücke-csoport tagjainak alkotásaiból, s ezen természetesen Nolde képei is szerepeltek. A kiállítás bemutatta azokat a rajzokat is, amelyeket Nolde 1910-ben a berlini etnográfiai múzeumban készített, illetve amelyeket akkor csinált, amikor Max Pechstein festőkollégájával együtt elutazott Új-Guineába, illetve Palauba, hogy az ottani művészetet tanulmányozzák. (1933 után egyébként Nolde feljelentette Pechsteint, ugyanis neve alapján zsidónak hitte – és Pechsteinnek iratokkal kellett bizonyítania „árja” származását.)

1 Földényi F. László esztéta, irodalomtörténész, egyetemi tanár, FreeSZFE.

A német baloldali sajtó a kiállítás kapcsán Noldét ezúttal nem mint antiszemitát és Hitler bálványozóját bélyegezte meg, hanem mint a gyarmatosítás haszonélvezőjét és támogatóját. Az sem számított, hogy Nolde 1914-ben egy levelében Új-Guineából arról írt, hogy az ottani bennszülöttek magasabb rendűek, mint a gyarmatosítók, mert a természettel szimbiózisban élnek, míg az európaiak hozzájuk képest olyanok, mint a marionettek. Nolde festészete a fehér gyarmatosítók hatalmát szolgálta, hangzott a vád.

Emil Nolde tehát háromszorosan is bűnös: 1. elfajzott „zsidós” művész 2. náci szimpatizáns 3. a gyarmatosítás híve. Paradox módon egyedül a náci folyamodtak esztétikai ítélethez (miután rasszista alapon nem lehetett őt elítélni), míg a másik két esetben – egy mai divatos fogalommal élve – identitáspolitikai szempontok szerint történt az ítélethozatal. Amelyik csoporthoz tartozol, annak az árnyéka alól nem tudsz kilépni. Pontosabban: nem engednek kilépni. És kik nem engednek? Valamilyen másik csoportnak a tagjai. A konkrét művel pedig senki nem törődik. Ahogyan történt ez sok mindenki más mellett a nagy etnológussal, Franz Boasszal: a náciak elégették a könyveit, mert zsidó volt. Ma viszont Boas munkássága úgynevezett posztkolonialista irányból van kitéve rendszeres támadásnak, mivel etnológiai írásaiban hiába próbálta bizonyítani a bennszülöttek kultúrájának magasabbrendűségét, nem tért ki a kizsákmányolásukra.² Senki nem érezheti magát ártatlannak. Amit a berni filológus Stefan Rebenich „inverz rasszizmusnak” nevezett, vádként előbb vagy utóbb bárkit utolérhet.³

1999-ben jelent meg *Heinrich von Kleist. A szavak hálójában* című könyvem, párhuzamosan magyarul és németül. 2020-ban a német változatot zsebkönyv formában is kiadták. A berlini kiadó fiatal lektornőjére bízták a kiadás előkészítését, aki számos okos és pontos észrevételt követően egyik nap különös kéréssel lepett meg. Van Kleistnek egy elbeszélése, *Eljegyzés Santo Domingón*, amely a mai Haiti szigetén játszódik. Kleist rafináltan játszik a különféle bőrszínekkel és az ezek nyomán kialakuló konfliktusokkal: a skála egyik végén egy szőke, kékszemű, hófehér bőrű francia arisztokrata lány áll, majd a bőrszínek egyre sötétednek, hogy a kreolon és mulatton keresztül eljussunk a másik végletre, egy „félelmetes öreg négerhez”, akinek még a neve is rettenetes: Congo Hoango. A lektornő

2 Vö. Bredekamp, Horst: Fanatiker der Reinheit. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. März 2021. Feuilleton, 11.

3 Rebenich, Stefan: Weiße Gelehrte unerwünscht. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 26. November 2020.

azt kérte, hogy a „néger” szót az ismert okok miatt cseréljük fel feketére. Ebbe természetesen nem egyeztem bele – Kleistet azért ne írjuk át. Szó szót követett, s végül kompromisszum született: ahol az elbeszélésben Congo Hoangót, a négert említtem, a szót idézőjelbe tették, s lábjegyzettel látták el, amely egyrészről arról tájékoztatta az olvasót, hogy Kleist korában a néger szó használata elfogadott volt, másrészről pedig a kiadó az idézőjellel a fogalomban lappangó erőszakra kívánja felhívni a figyelmet.

Ezt a lábjegyzetes megoldást is gyerekes túlzásnak tartottam. A lektornő azonban nem egyszerűen a saját privát véleményének akart érvényt szerezni, hanem annak az általánossá váló mentalitásnak volt kénytelen engedelmessé válni, amely a mai erkölcsi normákat visszamenőleg alkalmazza. Ez egyszersmind megbélyegzést is jelent: ha adott művek, elnevezések, gondolatok eltérnek a ma érvényesnek kikiáltott normától, akkor értelemszerűen „elfajzottak”. Azután beláttam, hogy a kiadónak, mégannyira egyetértsem is velem, szintén vigyáznia kell. Ráadásul Berlinben székel, s elég egy pillanatnyi kisiklás („négerezés”), hogy rázúduljon a rasszizmus vádja, aminek beláthatatlan következményei lehetnek.

Berlinben, ahol ma (2024. januárjában) éppen az úgynevezett baloldal táborában az antiszemitizmus példátlan méreteket ölt, a rasszizmus bélyegével bárkit pillanatok alatt tönkretelhetnek. A könyv kiadásának előkészületeivel egy időben, 2020 augusztusában Berlinben a Zöldek és a Szociáldemokraták határozatot hoztak, hogy a város központjában lévő Mohrenstraße (Mór utca) át kell nevezni. Az indoklás: „A mai demokráciafelfogás szerint a név rasszista magja terhelő és árt Berlin nemzetközi tekintélyének.” A javasolt új név: Anton-Wilhelm-Amo Straße.

Amóról a környék lakói soha nem hallottak. 1703-ban született és 1753-ban halt meg, ő volt az első fekete filozófus Németországban. A döntés ellen 1100 kerületi lakos fellebbezett. A kerület ezek után fejenként 741 euró fellebbezési díjat írt elő, mire 900-an visszavonták a fellebbezésüket. A kerület vezetése a maradék kétszáz fellebbezést egyöntetűen elutasította. Ezt követően heten pert indítottak – köztük a neves történész, a magyar közönség számára is ismert Götz Aly, aki könyveiben nem győzi szembesíteni a német nyilvánosságot az elhallgatott múlttal, beleértve a Németországban máig lappangó antiszemitizmussal. Aly egyik érve: „Nincs jogunk a jelenlegi erkölcsi normáinkat alkalmazni

a történelemre.”⁴ Hiszen, mondja, akkor a gyarmatosító Bismarck vagy az antiszemita Luther sem maradhat szalonképes. Ráadásul, teszi hozzá, akiket a Mohrenstraße elnevezés zavar, azokat nem zavarja az Ernst Thälmann emlékmű, aki, mint mondja, nem demokrata volt, hanem „egy borzalmas sztálinista”. A bíróság mindezek ellenére a beadványukat 2023. július 6-án elutasította, s ezzel elhárult az akadály az utca hivatalos átnevezése előtt. (Miközben a per zajlott, a berlini közlekedési hatóság javaslatot tett arra, hogy legalább az itteni földalatti állomást nevezzék át Mohrenstraße helyett Glinkastraße-ra. Rövid időn belül ezt is elutasították, mivel Glinkától, akiről hetven éve van elnevezve egy szomszédos kereszttutca, antiszemita kijelentéseket találtak.)

Berlinben a szenátus az antiszemitizmus ellen is küzd. 290 olyan utcanevet találtak, amelynek antiszemita vonatkozása van, és kb. 100-at ebből át is akarnak nevezni. A nevek között ott szerepel Goethe is, mivel akadnak antiszemita kijelentései. De Marx nem, noha ekkor neki is itt lenne a helye. Lutherról nem is beszélve. Az átnevezendő helyszínek között szerepel a Richard-Wagner-Platz is. Ám akkor a művei alapján elnevezett utcákat is át kellene nevezni – pl. a Tannhäuserstraße-t. De akkor fölmerül a kérdés, hogy a közeli Deutsche Operben szabad-e egyáltalán Wagnert játszani?

Dortmundban a Zeche-Zollern múzeumban 2023. március 18. és október 15. között rendezték meg a *Das ist kolonial* című kiállítást, amely a német gyarmatosítás történetét mutatta be, a 19. század végétől egészen a benini bronzszobrok mostani visszaadásáig. A múzeum a honlapján közölte, hogy a kiállítás célja, hogy felhívja a közönség figyelmét arra, hogy a gyarmatosítás ma is velünk van: az utcanevek elfogadásától kezdve a reggeli feketekávé elfogyasztásáig mindnyájan bűnrészesek vagyunk. Szeptemberben a múzeum vezetése úgy döntött, hogy szombatonként 10 és 14 óra között kizárólag feketék és színesbőrűek (BIPoC – Black People, Indigenous People and People of Colour) látogathatják a kiállítást. Az érv: így nem lesznek kiszolgáltatva a fehérek rasszista pillantásának.

A döntés törvényellenes, ugyanis a német törvények alapján børszín alapján senki nem különböztethető meg. A mostani rendelkezés mégis ezt teszi – s ezen az sem változtat, hogy a „fehér” a kiállításrendezők szerint nem børszín, hanem

⁴ Wolfgang Dierker bejegyzése a LinkedIn-en. https://de.linkedin.com/posts/wolfgang-dierker-2588184b_mohrenstra%C3%9F%C3%A9-in-berlin-sieben-anwohner-klagen-activity-7082969236863606784-aOWX?trk=public_profile_share_view

szociális konstrukció. A döntést senki nem meri megkérdőjelezni. Érthető: a hivatalok nem mernek szembe szállni az intézkedéssel, tartva attól, hogy rasszistáknak fognak minősülni. Az „inverz rasszizmus” csapdájába egyedül azok nem sétálnak be, akik tényleg rasszisták: az AfD-től kezdve az összes kriptofasiszta szervezetig. Egyedül azok mernek a józan észre hivatkozni, akik amúgy a józan ész legelszántabb ellenségei.

Visszatérve a berlini kiadóra és a lektorra: a legtöbb nagy német és angolszász kiadóban új foglalkozás született – sensitivity reader. Magyarul: cenzor. Ő az, aki felügyel arra, hogy egy mű, egy gondolat, egy kifejezés, egy szó ne legyen „elfajzott”. Magyarországon önkéntes feljelentők serege áll ugrásra készen, hogy könyvesboltokban mit fíliázzanak le. Hasonló – de inverz – szerepe van a sensitivity readernek is, aki nemcsak a frissen beérkezett kéziratokat ellenőrzi (s itt egyre kevesebb munkája akad, mivel az írói öncenzúra világszerte erősödik), hanem vigyázó tekintetével a klasszikusokat is felügyeli. Egy regényben például egy ilyen mondat egy nő felé: „Jól áll neked ez a ruha” – ma már nem megengedett. Roal Dahl könyveinek új kiadásaiiban (Puffin Books/Penguin Random House): ‘fat’ helyett már ‘enormous’ szerepel, ‘small men’ helyett ‘small people’. „She needs a really good spanking” (A lányt jól el kell fenekelni) helyett: „She needs a really good talking to” (A lány alapos fejmosást érdemel). Több száz szót cseréltek ki, s hiába a sok tiltakozás – többek között Salman Rushdie részéről –, az „inverz rasszizmus” erősebbnek bizonyult.

Pedig Dahl viszonylag ártatlan azokhoz képest, akik, Kleisthez hasonlóan, a néger szó használatára vetemedtek. Mint például Wolfgang Koeppen, aki *Tauben im Gras* (1951) című regényében a háború utáni német világot írja le, ahol az amerikaiak mindenütt jelen vannak, és ők is meg a megszállt németek is úton-út-félen a néger szót használják. A regényt számtalan német iskolában máig tanították – egészen addig, míg egy Baden-Württemberg-i tanárnő bejelentette, hogy nem hajlandó a regényt tárgyalni, mert több mint százszor előfordul benne az N-szó. Ezt követően a vita fellángolt – mondani sem kell, kinek a győzelmével.

Az egyik legtekintélyesebb német kiadó, a Hanser egyik programvezetője közölte, hogy szíve szerint többé nem jelentetné meg a *Huckleberry Finnt*. Hogy mire cserélné le az N-szót, nem árulta el – s azt főképp nem, hogy a Jimet üldöző rabszolgatartóknak ezek után hogyan kellene nevezniük Jimet. A *Huckleberry Finn* számos új amerikai kiadásából egyébként törölték az N-szót. A Hanserhez tartozó bécsi Zsolnay kiadó 2023-ban kiadta Ivo Andrić: *A kisasszony* című

1945-ben írt regényét, amelyben annak idején sokszor előfordul a néger szó. Az új kiadásból ez következetesen mindenhol ki van húzva. Steinbeck: *Egerek és emberek* (1937) című regényét az N-szó miatt vissza akarják vonni a könyvtárakból. A holland WordBridge Publishing kiadó Joseph Conrad: *The Nigger of the Narcissus* című regényét ezzel a címmel adta ki: *The N-Word of the Narcissus*. A kiadó szerint a könyv ezzel a címmel nem sérti többé a „modern érzékenységet”. Patti Smith: *Rock’n Roll, Nigger* című dalát egyes streaming-szolgáltatók eltávolították a kínálatból, mivel többek között ezt énekli: „Jimi Hendrix was a nigger /Jesus Christ and Grandma too/ Jackson Pollock was a nigger”. Rasszista lenne Patti Smith? És Norman Mailer, amikor magát *white negronak* nevezte? Vagy rasszista lenne az afro-amerikai harvardi jogász, Randall Kennedy, amikor „*Nigger: The Strange Career of a Troublesome Word*” című tanulmányában azt reméli, hogy a szó még sokáig megmarad, hiszen éppen a „néger” szó figyelmeztet az amerikai valóságra és történelemre. „Túlságosan is fontos ez a szó, semhogy ignorálni lehessen”, írja.⁵

Természetesen sem Patti Smith, sem Mailer, sem Kennedy nem rasszista. Ellenkezőleg: az inverz rasszizmus ellen lépnek fel, amely időnként abszurdává válik. Oregon államban az oktatási minisztérium egy 82 oldalas útmutatót adott ki, hogy – nem az irodalom, nem a történelem, hanem a matematika (!) oktatásában hogyan kell elkerülni a rasszizmust. Az Egyesült Államokban mozgalom indult az európai zene ellen, mivel Bachtól Bartókig mindenki fehér és férfi, azaz eleve rasszista. A University of Oxford egyik zenetörténeti professzora bejelentette, hogy a jövőben kevesebb fehér európai zenét fog tanítani. New Yorkban létrejött az *Institute for Composer Diversity*, amely azt javasolja, hogy a koncertek 25 százaléka olyan zeneszerzők műveit tartalmazza, „akik faji, etnikai vagy kulturális örökség alapon alul vannak reprezentálva”. Dan-el Padilla, princetoni fekete-amerikai klasszika filológus tiltakozott, amiért a három mérvadó amerikai szakfolyóiratban az ókortudományi tanulmányok 90 százalékát fehér emberektől közölték. Amit nem említ, noha tudnia kell: a tanulmányokat minden esetben névtelenül kell beadni, névtelen peer-review zajlik, és ennek alapján döntenek róluk. Padilla elvárása: ne szakmai színvonal, hanem bőrszín alapján döntsenek a tanulmányok közléséről. Elvárása egyelőre kimondatlan. De ha kimondja, sokan nem mernek majd vitába szállni vele. Az „inverz rasszizmus” mindenütt ott kísért.

Az amerikai könyvtárakban is. Az American Public Library Association (ALA) szervezethez 2022-ben 1269 követelés futott be, s a kölcsönzők 2571

5 Idézi: Bucheli, Roman: Die N-Wort-Hysterie. *Neue Zürcher Zeitung*, 17. April 2023. 13.

címet akartak nemkívánatosnak nyilvánítani, mint „kártékony anyagot” (*harmful material*). Egészen bizarr módon a bírált könyvek élén Orwell 1984 és Huxley *Szép új világ* című könyvei állnak – az olvasók szó szerint veszik azt, amit a szerzők idézőjelben gondoltak. Floridában Anna Frank naplóját akarta egy szülői tanács betiltatni, mert a lány egy ízben a mellét említi. A *Moms for Liberty* szervezet tagjai (70 ezer anya!) nemcsak betiltandó könyvekre vadásznak, hanem a közösségi média oldalain 500 dollár fejpénzt tűznek ki olyan tanárookra, akik „kártékony tartalmat” tanítanak a diákoknak.

Az angliai Salford University anglistika szakos hallgatóit előre figyelmeztetik, hogy a *Jane Eyre* és a *Nagy várakozások* erőszakos és szexuális jeleneteket tartalmaznak. A University Aberdeen irodalom tanszékén ugyanez történik Dickens regényével, Shakespeare *Julius Caesar*ját pedig a szexuális utalások és az erőszakos gyilkosság miatt kell fenntartással olvasni. A *Büszkeség és balítélet*ben a szexizmus vált ki rosszallást, az *Emmában* a cigányellenesség, az *Értelem és érzelemben* pedig keveredik a rasszizmus és szexizmus. Az angliai Hampshire-ben lévő Jane Austen múzeumot a közelmúltban vizsgálták meg ilyen szempontból, és a látogatókkal immár tudatni kell, hogy Jane Austennek köze volt a rabszolgasághoz. Az igazgató (bocsánat: igazgatónő), Lizzie Dunford példának hozta fel, hogy Austen szerette a teát, a cukrot és a gyapotot – csupa gyarmatáru. Austent egyébként már Edward Said is meggyanúsította ugyanezzel 1993-ban *Culture and Imperialism* című könyvében⁶.

2021. január 20-án Joe Biden ünnepélyes beiktatásakor a fekete-amerikai költőnő, Amanda Gorman felolvasta *The Hill We Climb* című versét, amely egy csapásra világhírűvé tette az akkor még csak 22 éves költőt. A holland Meulenhoff kiadó azonnal tervbe vette, hogy kiad Gormantól egy kötetet, s a fordítással az ugyancsak fiatal költőnőt, Marieke Lucas Rijneveldet bízta meg, aki 2020-ban nyerte el az International Booker Prize-t, a díj történetében legfiatalabb szerzőként. Gorman kifejezetten örült, hogy egy fiatal, a pályája elején álló, de már ismert költő lesz a fordítója. Öröme nem tartott sokáig. Előbb a fekete bőrű holland költő-aktivista Zaïre Krieger tette szóvá a közösségi médián, hogy számos fekete bőrű költőnő alkalmasabb lenne a fordításra, majd az ugyancsak fekete bőrű újságíró Janice Deul indított kampányt. Érve: mivel Rijneveld fehér bőrű és nem-bináris, ezért képtelen lenne azonosulni Gorman személyével. A kiadó előbb közölte, hogy egy sensitivity reader ellenőrzi majd a fordítást, de

6 Said, Edward: *Culture and Imperialism*, New York: Vintage Books (Random House), 1993.

ez kevésnek bizonyult. Végül a kiadó kénytelen volt meghátrálni, Marieke Lucas Rijneveld visszaadta a fordítást, a kiadó pedig bejelentette, hogy nem egyetlen fordító, hanem egy gondosan összeválogatott fordítócsapat végzi majd el a munkát. Ugyanez történt a barcelonai katalán Univers kiadó esetében: Victor Obiols (többek között Shakespeare és Oscar Wilde fordítója) fehér férfiként lefordította Gorman verseit, ám ekkor a kiadót megkereste az amerikai Viking Books kiadócsoport azzal, hogy lehetőség szerint fekete bőrű női költőt bízzanak meg a fordítással. Obiols elvégzett munkáját visszaadták. A fordító többek között ezt nyilatkozta: „Ha nem fordíthatok le egy költőt azért, mert nő, fiatal, fekete és 21. századi amerikai, akkor nem tudnám lefordítani Homéroszt, mert nem vagyok egy i.e. 8. századi görög. Vagy Shakespeare-t sem tudtam volna lefordítani, mert nem vagyok 16. századi angol.”⁷ A magyar kiadás jóval szerencsésebb helyzetben van: az Open Books által kiadott kötet (*Ne kérdezd, kik vagyunk*) minden akadály nélkül megjelenhetett, feltehetően azért is, mert a fordítást a Van Helyed Alapítvány mentoráltjai végezték, fiatal roma származású költők.

A fordító személye körüli viták gyökerei messzire nyúlnak vissza – egészen Lutherig. A *Levél a fordításról* című pamfletjében Luther 1530-ban elítélte a Wormsban készült Biblia-fordítást, amely megelőzte az ő fordítását, mivel, mint írja, hiába a nagy szorgalom és felkészültség a fordítók részéről, ha egyszer zsidók is voltak közöttük, akik pedig nem tisztelték Krisztust. Luthernek az sem számított, hogy ezek a zsidók a próféták könyveit héberből fordították – a származás mindent felülírt.⁸

Nemcsak a fordítók identitása jelenthet gondot. A német-izraeli filozófus Omri Boehm *Radical Universalism* (2022) című könyvében számol be a következő történetről. 2017-ben a Whitney Biennalén az amerikai festőnő Dana Schutz kiállított egy nyitott koporsót, benne egy szoborral, amely Emmett Till megcsónkított testét ábrázolta. Till afroamerikai fiatal volt, akit 1955-ben ölt meg Mississippiben két rasszista fehér ember. Schutz műve botrányt keltett. De nem a tartalma vagy a kivitelezése miatt, hanem mert Dana Schutz fehér. A vád: hogyan merészel egy fehér művész egy meggyilkolt fekete sorsából művet készíteni. A fekete művész, Hannah Black követelte, hogy a művet távolítsák el a kiállításról. Erre ugyan nem került sor, de Schutz egy szöveget helyezett el a műve

⁷ „Not suitable”: Catalan translator for Amanda Gorman poem removed. *The Guardian*, March 10, 2021. <https://www.theguardian.com/books/2021/mar/10/not-suitable-catalan-translator-for-amanda-gorman-poem-removed>

⁸ Vö. Döring, Tobias: Die unsichtbaren Dritten. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. März 2021. Feuilleton, 12.

mellett, amellyel közölte, hogy egy fehér művész valóban sohasem fogja megérteni, mit jelent Amerikában feketének lenni. De, tette hozzá, azt ő is tudja, hogy mit jelent anyának lenni és egy gyermeket elveszíteni.⁹

Mi történt? Dana Schutz elfogadta, hogy egy műalkotás csak akkor legitim, ha valós tapasztalatokon alapul. Identitásalapon gondolkodott ő is, ami a művészet lényegének alapvetően ellentmond. Az európai művészet évezredes hagyományát kérdőjelezi ez meg, odáig menően, hogy mit keres Gerhard Richter *Birkenau*-sorozata a német parlamentben, ha egyszer Richter nemcsak hogy zsidónak nem zsidó, hanem ráadásul német is, a tettesek leszármazottja? Az identitásalapú gondolkodás, ha következetesen alkalmazták, véget nem érő betiltások előtt nyitja meg a kaput. A legabszurdabb helyzetek állhatnak így elő. Például hiába kapta meg Helen Mirren a Golda Meirről szóló film (*Golda*, 2023) főszerepét, és hiába tartotta ezt jó döntésnek még Meir unokája is, a forgatás megkezdése előtt fellángolt a vita, hogy eljátszhat-e egy nem-zsidó egy zsidót. Ám ha ezt komolyan vesszük, akkor fölmerül a kérdés, hogy Mirren, aki orosz származású, hogyan játszhatott egyáltalán angolokat a filmjeiben? Amikor 1982-ben Ingrid Bergman utolsó szerepe szintén Golda Meir volt (*A Woman Called Golda*), akkor ez még nem vetődött fel. 1961-ben a *West Side Story*-ban Natalie Wood minden további nélkül alakíthatott egy Puerto Ricói-t, vagy 1954-ben *Az apacs harcos*-ban Burt Lancaster egy apacs főnököt. A színészet lényege éppen az, hogy valaki egy másik ember bőrébe bújlik bele. Ma ez elképzelhetetlen. Azonnal elhangozna a vád, ami mások kultúrájának a „kisajátítására” irányul.

Hadd tegyek itt egy kitérőt. A hatvanas évek elején Debrecenben az általános iskolám melletti cukrászda teraszán állt egy bronzból készült szoborkompozíció, a Debrecenből elszármazott nagyszerű művész, Medgyessy Ferenc alkotása. Két napozó nő, az egyik fekszik és felemeli egyik karját, hogy szemét árnyékolja, a másik áll. Medgyessy sok hasonló szobrot készített. Ami közös bennük: a nők mindig meztelenek. Az iskolám mellett álló szobor esetében is. Nyolc-tíz éves gyerekekként ügyet sem vetettünk a szoborcsoportra. Egészen addig, amíg – nem tudom, kinek az ötletére – egyik nap mindkét nőre fürdőruha került. Egy horgolt zöld bikini. Ha eddig nem vettük volna észre a két nőt, akkor ettől kezdve annál inkább. Ha a tanítás végeztével kitódultunk az iskolából, vége-hossza nem volt a vicceknek, a firkálásoknak, a trágár kiabálásoknak. Azután később eltűnt a bikini,

9 Vö. Ribí, Thomas: Der alte Kant könnte uns retten. *Neue Zürcher Zeitung*, 2. September 2022. Feuilleton, 7.

majd hamarosan a szoborcsoport is. Az ismeretlen erkölcscsősz, mint általában az erkölcscsőszök, kontraproduktívnak bizonyult ugyan, de elérte a célját – a művet eltávolították. Ahogyan az a közel tízezer erkölcscsősz is majdnem célt ért, aki 2017-ben azt követelte, hogy a New York-i Metropolitan Museumból távolítsák el Balthus *Thérèse rêvant* (1938) című festményét, pedofiliára, voyeurizmusra stb. hivatkozva. A múzeum szerencsére nem volt hajlandó erre – de Balthus festészete kapcsán világszerte fellángolt a vita, természetesen nem esztétikai, hanem morális alapon.

Kevésbé volt szerencsés az 1933-ban született Rein Dool holland festő, akinek egy festményét 1974-ben vásárolta meg a leideni egyetem. A tanácsteremben felakasztott kép az egyetem akkori vezetőit ábrázolja, amint egy asztal körül ülnek. 2022-ben az egyetem egyik doktorandusza, egy fiatal nő tiltakozott, egyrészt mert a festményen ábrázolt férfiak közül hárman dohányoznak, másrészt mert kizárólag férfiak szerepelnek a festményen, harmadrészt pedig úgy érzi, hogy a férfiak a vászonról szexistán nézik őt. A panasz hatására az egyetem egy vizsgálóbizottságot nevezett ki, s ez arra a döntésre jutott, hogy a képet el kell távolítani, ami azután meg is történt.

Az erkölcscsőszök mindenütt jelen vannak. Floridában 2023 márciusában egy tanárnőt kirúgtak az állásából, mert a diákoknak megmutatta Michelangelo *Dávid* szobrának egy illusztrációját, a szülők pedig pornográfia terjesztése miatt feljelentették. Pontosabban: egyetlen szülő, de ennyi is elég volt a megfélemlítéshez. Röviddel később Glasgowban egy olasz étteremnek kellett visszavonulót fújni: a hirdetésén ott volt Michelangelo szobra is, de a tiltakozást követően félig ki kellett takarni, és csak deréktól felfele volt szabad megmutatni.

Medgyessy szobrához hasonló sorsra jutott a német szobrász Fritz During *Primavera* című szobra is. A 120 centiméter magas szobor egy mezítelen nőt ábrázol, amint kinyújtózva, két karját a feje fölött összefonva áll. A szobrot 1956-ban a flensburgi egyetem parkjában állították fel, s itt is állt békében, egészen 2023-ig, amikor egyetemista lányok kérésére eltávolították. Az indok: a szobor a nőt természeti lényként jeleníti meg, s ezzel azt sugallja, hogy célja a szülés, a nevelés, vagyis a nőt a termékenységre és a szülésre redukálja. Ily módon kimondatlanul is alárendeli a férfinak, aki ezek szerint a szellemet és intellektust képviseli. Rövidesen 1800 hallgató követelte a szobor eltávolítását, ami meg is történt. A helyére egy újabb szobor került: egy nagy szivárványszínű kérdőjel, amit 3D nyomtatóval készítettek. A nő eltűnt, helyette mindenki tolerálva van. A bírálók a saját érzéseiket tették mércévé, s ennek alapján ítéleztek egy műalkotásról.

A művészet „sírásói” (a német író és kritikus, Rainer Moritz kifejezése)¹⁰ mindenütt készenlétben tartják a lapátjukat.

2022 telén a népszerű fekete-amerikai színésznő, Whoopi Goldberg *The View* című talkshow-ban (ABC) azt nyilatkozta, hogy a holokausztnak semmi köze a rasszizmushoz. Ez fehérek között zajlott, fehérek ölték meg fehéreket, vagyis „It’s not about race”, ismételte többször is. Az antiszemitizmus nem fajgyűlölet. Ilyesmi csak a feketékkel szemben fordulhat elő. Később elnézést kért ugyan, és az adó két hétre fel is függesztette a szereplését, de utána dolgozhatott tovább.

Goldberg, a fekete színésznő csapdát állított. Ha elfogadjuk a kijelentését, akkor ezzel eljelentéktelenítjük az antiszemitizmust. Ha nem fogadjuk el, akkor viszont egy feketének az érzékenységet kérdőjelezzük meg. Egyik esetben tagadjuk a nyilvánvaló rasszizmust, a másik esetben viszont rasszisták vagyunk. Lehet egy fekete antiszemita? Ha igen, az a baj. Ha nem, az is baj. Egyvalami biztos – legalábbis Goldberg logikája szerint: aki fehérnek született, az eleve elnyomó, kizsákmányoló, a faji egyenlőtlenség hirdetője. Olyan ez, mint az eredendő bűn: senki ember nem vonhatja ki magát alóla. Ezúttal a fehér férfiak az eredendő bűn megtestesítői. Aki pedig nem-fehérnek született, az eleve mentesül ettől. Az afro-amerikai származású német újságíró, Alice Haster könyvének címe önmagában is ezt állítja: *Was weiße Menschen nicht über Rassismus hören wollen* (2019).

Ébernek kell lenni, sugallja ez a felfogás. *Woke*: az afroamerikai szlengnek ez a kifejezése mára megkerülhetetlen lett: légy éber, mindenkinben lásd meg a potenciális elnyomót. Eredetileg arra vonatkozott, hogy észre kell venni a feketék diszkriminációját. Egy alapvetően pozitív jelentésű kategória, amely azonban hamarosan általános, mindenkire vonatkoztatható kifejezés lett. Ahogyan az amerikai filozófus Susan Neiman írta: eredendően baloldali fogalom volt, amely azonban jobboldalivá vált – a törzsi gondolkodásnak és a redukcionizmusnak a szinonimája.¹¹ Ki woke? A *Die Zeit* liberális német hetilap kiadójának a szavai kíváncsognak ide: Woke-nak nevezik magukat azok, „akik meg vannak győződve arról, hogy a fehér férfiaknak felsőbbrendűségük van a ’föld rabjai’ felett, ahogy az Internacionálé fogalmaz: a nők, a sötét bőrűek, a melegek, az idegenek, a más vallásúak felett. Mindannyian a fehér férfiak hírhedt összeesküvésének áldozatai”.

10 Moritz, Rainer: Die Totengräber der Kunst. *Neue Zürcher Zeitung*, 7. Dezember 2021. Feuilleton, 9.

11 Ist die Linke zu woke? Susan Neiman im Gespräch. *Die Zeit*, 11. Januar 2024. Feuilleton, 9.

Majd így folytatja: „A wokizmus lényegében sztálinizmus NKVD nélkül, maoizmus Vörös Gárda nélkül. A cél a fehér uralomtól való megváltás.”¹²

Ha körbenézünk a világban, napról napra egyre több minden gyanús. Pontosabban elfajzott, mivel sérti a normát. De mi a norma? Úgy látszik, mostanra érett be Foucault és az egész dekonstruktivizmus doktrínája, miszerint nincsen igazság, csak igazságok vannak. Így azután bármi „elfajzott” lehet az én igazságomhoz képest. A nácik annak idején felállítottak egy igazságfogalmat, amelyet egyetemesnek kiáltottak ki, s ehhez képest látták elfajzottnak az elítélt műveket. Ma bárki bármit elfajzottnak tekinthet a saját relatív igazságfogalma felől, amit egyetemesnek nevez, s ennek nyomán azt kitagadhatja, semmisnek nyilváníthatja, megbélyegezheti.

Cancel Culture. Amikor a hatvanas években Cultural Studies címszó alatt előbb az amerikai, majd az európai egyetemeken tanszékek jöttek létre, akkor az egyik kimondatlan cél a kultúrák közötti különbségek felszámolása volt, beleértve a „magas” és „alacsony” vagy „elit” és „pop” kultúra közötti különbséget. Ennek eredményeként azonban sokszor éppen a „magas” és az „elit” vált céltáblává: Joyce helyett Rowlingról születtek disszertációk, Bergman helyett kommersz filmekről, Anselm Kiefer helyett graffitikról, magaskultúra helyett popkultúráról. Minden relativizálódott. Nincsen magaskultúra – mert nincsen Igazság. Foucault-ra hivatkozva ezt sugallták ezeken a tanszékeken. A Cultural Studiést azután követte a Black Studies, majd jött a Gender Studies, Queer Studies, Postcolonial Studies, Critical Whiteness Studies, Women Studies, Feminist Studies, Critical Race Theory, Latinxs Studies, Diversity Studies stb. És az ezek nyomában fellépő mozgalmak: Wokeness, kulturális kisajátítás, MeToo, LGBTQ, Gender, Diverzitás. Az eredmény: mindenkinek megadatott a lehetőség, hogy áldozatnak, vagy legalábbis megbélyegzettnek állíthassa be magát. De annak lehetősége is adva lett, hogy bárkiben bűnöst lehessen felfedezni (úgy, ahogyan ezt a Netflixen sugárzott *The Chair* című vígjátéksorozat ragyogóan bemutatta). Mindenki mindenki ellen. A svájci publicista, René Scheu szavaival: „A nő jobb, mint a férfi. A nem-fehér jobb, mint a fehér. A homoszexuális jobb, mint a heteroszexuális. A transzszexuális jobb, mint a homoszexuális. Egy áldozati verseny zajlik.”¹³

12 Joffe, Josef: Liberalismus, ade. *Neue Zürcher Zeitung*, 27. März 2021. Feuilleton, 8.

13 Scheu, René: Die zersplitterte Gesellschaft. *Neue Zürcher Zeitung*, 10. Februar 2020. 21.

Ami szembetűnő: legyen szó akár áldozatról, akár bűnösről, az egyén a Cancel Culture szerint alapvetően nem individuum, hanem egy csoport tagja. Az identitás ketrec, amelybe az embereket vagy bezárják, vagy önként zárják azt magukra. A klasszikus európai individuum-felfogással szemben immár az ember nem változhat meg, mindig ugyanaz marad. És ezzel a felvilágosodás eszméi is karanténba kerülnek. Nem véletlen, hogy a klasszikusoknak az „elszólásai” elegendőnek bizonyulnak, hogy gondolatrendszerüket teljes egészében meg lehessen kérdőjelezni. Elszólásokat természetesen bőven találni. Voltaire szerint a feketék „állatok”, „kevés vagy nulla intelligenciával”, Rousseau-nak a nőkről alkotott véleménye közismert, Kant szerint a fekete bőr a butaság jele, a nők pedig alkalmatlanok a nyilvános életre, John Stuart Mill szerint az indiánok „barbárok”, képtelenek az öngazgatásra.¹⁴ Mit árulnak ezek a megnyilvánulások? Azt, hogy a 18. és 19. század gondolkodói egy alapvetően más kultúrában éltek. A Cancel Culture szemében viszont az ilyen megnyilvánulások azt bizonyítják, hogy felvilágosodás a fehér férfiak projektje volt, s voltaképpen a hatalom megszerzése eszközeinek a használatára tanította meg – természetesen a fehér férfiakat. Az ő kollektív csoporttudatukkal kell szembeállítani másfajta csoporttudatokat – természetesen olyanokat, amelyek éberek (woke).

Ez a lényege az elfajzottságnak: a törzsi gondolkodás. Ez az új rasszizmus. Még akkor is, ha éppen a rasszizmus vádja ellen tiltakozik a legjobban. A rasszizmus lényege ugyanis az, hogy kizárólag kollektív entitás tagjának vagyok hajlandó látni a másikat. Az identitáspolitika törzsekre osztja fel a társadalmat – és ellenséggépre van mindig szüksége. A magát baloldalinak nevező mai mentalitás fajokra és nemekre (gender) szabdalja a társadalmat, nem individuumokra. Az etnikum, a származási hely, a testalkat stb. a döntő, és aki nem idetartozik, azt kirekesztik.

A törzsi gondolkodás mindig is a szélsőjobboldali, fasisztoid mentalitást jellemezte. A magát baloldalinak nevező Woke mozgalmak vagy a Cancel Culture azonban hasonló cipőben jár. Egy újabb, fordított rasszizmusnak lehetünk a szemtanúi világszerte. „Egy olyan antirasszizmus, amely nem akar megválni a 'fajtól', mert az jól instrumentalizálható, azt gyakorolja, ami ellen állítólag harcol”, írta Thomas Ribi svájci újságíró.¹⁵ A „baloldali” törzsi mentalitás ennyiben rokon a szélsőjobb mozgalmakkal. A világszerte zajló áldozati versenybe a magát

14 In: Mishra, Pankaj: Grand Illusions. *The New York Review of Books*. November 19, 2020. 31–32.

15 Ribi, Thomas: Die Ideologie der Critical Race Theory. *Neue Zürcher Zeitung*, 5. Februar 2022. Feuilleton, 9.

baloldalinak vélő Cancel Culture éppúgy benevezett, mint Trump vagy Orbán Viktor. A kitűzött célok vagy ellenségképek persze különböznek, de a mentalitás, a logika, a fekete-fehér látásmód hasonló. Minden lesöpörni, ami eltér az általam képviselt állásponttól. Nemcsak a „fehér férfiak” vagy más egyéb „jobboldali” elnyomó intézmények ellen lehet küzdeni. Az új fasizmus (Orbán, Putyin, Erdogan) a Cancel Culture-től átvett érvrendszerrel lép fel a wokizmus ellen, Ron DeSantis minden beszédében éppúgy a kultúrharcot tematizálja, mint az ellenfelei, s aggódik, amiért a gyerekeket „indoktrinálják”. Az AfD szerint „baloldali képrombolás” zajlik, miközben ő maga is rombolja az európai értékeket.

Amit ma baloldalnak neveznek (pontosabban: ami ma magát baloldalinak tartja), immár nem a klasszikus szociáldemokrata értékekkel foglalkozik, hanem kisebbségnek kikiáltott csoportok védelmével – a wokeness életstílusával. A klasszikus baloldal (Gramsci, Bloch, Lukács, Kołakowski, Adorno) a maga korában attól volt vonzó, mert dialektikusan gondolkodott. A mai baloldal ezzel szemben fehér-feketére osztja fel a társadalmat, mindent vagy semmit alapon.¹⁶ A tények helyett a morál a meghatározó. Ez pedig nagyon is szelektíven nyilvánul meg. Ha iszlamisták terrorakciót hajtanak végre, akkor a német baloldal szerint ezért a nemzetközi jobboldal felelős. És ha a *Bild* német bulvárlap mégis közli, hogy a tettes iszlamista, akkor az újságot rasszistaként és iszlamofóbként bélyegzik meg. Ugyanígy, ha egy európai feminista bírálni merészezi az iszlám alapvető nőellenességét, akkor iszlamofób rasszista lesz. A németországi „Leszbikusok és melegek német szövetsége” (LSVD) folyamatosan támadja a katolikus egyházat a homofóbia miatt, de amikor egy iszlamista Drezdában egy meleg párt megtámadott és az egyiket megölte, akkor nem volt hajlandó állást foglalni. Az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottsága minden esetben azonnal tiltakozik, ha valahol sérelem éri a nőket. De a Hamasz 2023. október 7-i csoportos erőszaktevélei után két hónapig hallgatott a bizottság, s csak ezt követően ítélte el a Hamaszt. A példák sorolhatók vég nélkül.

A 21. századra kiderült, hogy a nyugati típusú liberális demokrácia nem az egyetlen útja a történelemnek. Kína, India, Trump, a Brexit, Putyin stb. mind arra utal, hogy a történelemnek egészen más útjai is lehetségesek. Nyilvánvalóan zajlik egy kulturális forradalom, s az „entartete Kunst” témája ebbe a globális versenyfutásba illeszthető be, ahol ráadásul a résztvevők nem egy, hanem több cél

16 Becker, Artur: Die Linke hat vergessen, was sie einst gross machte. *Neue Zürcher Zeitung*, 28. September 2022. 13.

irányába futnak. A liberalizmus pedig a jobboldali populizmus, illetve a baloldali Woke Culture harapófogójában vergődik.

S ekkor még egy szót sem szóltam a „From the river to the sea” harci jelszóról, és a világszerte tomboló, baloldali álarcban újra fellángoló antiszemitizmusról.